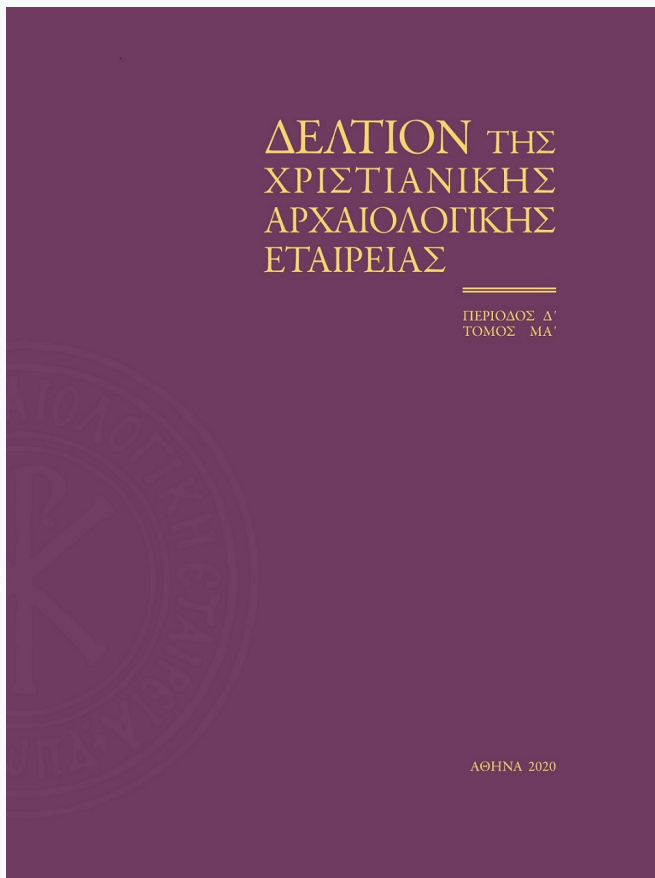

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 41 (2020)

Δελτίον ΧΑΕ 41 (2020), Περίοδος Δ'

Γιώργος Πάλλης, Από τη Λαμία στο Ζητούνι.

Τόνια ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ (Tonía ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ)

doi: [10.12681/dchae.26471](https://doi.org/10.12681/dchae.26471)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ (Tonía ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ) Τ. (2021). Γιώργος Πάλλης, Από τη Λαμία στο Ζητούνι. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 41, 494–496. <https://doi.org/10.12681/dchae.26471>

κάνουμε λόγο για «ολοένα επιδεινούμενο περιβάλλον» τη δεκαετία του 530 και για «ζοφερούς ουρανοίς» (darkened skies), κάτω από τους οποίους συντελέστηκε η οικοδόμηση της Αγίας Σοφίας. Αν θεωρηθεί υπό την προοπτική της συγκεκριμένης δεκαετίας, η ταχεία κατασκευή της νέας Αγίας Σοφίας αποτέλεσε προτεραιότητα για τον Ιουστινιανό, για τον λόγο και μόνο ότι έδινε μια απάντηση σε εκείνους που αμφισβητούσαν την εξουσία του. Ήταν μια στρατηγική κίνηση που ισχυροποιούσε τον θρόνο του.

Πολλά έχει να κερδίσει κανείς από το βιβλίο αυτό, το οποίο διερευνά συγκεντρωτικά πτυχές της οικοδομικής ιστορίας της Αγίας Σοφίας, που μέχρι τώρα είχαν ελάχιστα απασχολήσει την έρευνα, με τρόπο μάλιστα που δεν είναι συνεκτικός. Η απόφαση των συγγραφέων να εξετάσουν το υλικό τους με βάση τη χρονολόγηση και όχι τη θεματολογία του έχει ως συνέπεια τα ίδια μέρη του μνημείου να συζητούνται σε διαφορετικά σημεία του όλου κειμέ-

νου. Το γεγονός αυτό δεν ενοχλεί ιδιαίτερα, αν κυρίως ληφθεί υπόψη ότι η ιστορική εξέλιξη τίθεται σε προτεραιότητα, όπως, άλλωστε, της αριμύζει. Όσο και αν είναι πιθανό η συνθετική αυτή εργασία να προκαλέσει λιγότερο ενδιαφέρον σε σχέση με τις άλλες πρόσφατες μονογραφίες που ασχολούνται με πιο «ελκυστικά» θέματα, η συμβολή της σε μια καλύτερη κατανόηση του εμβληματικού ναού της Κωνσταντινούπολης πρέπει να αναγνωριστεί. Ο Ken Dark και ο Jan Kostenec μας πρόσφεραν μια γενναιοόδωρη πρόσβαση στο εσωτερικό της ιουστινιάνειας και μετα-ιουστινιάνειας Αγίας Σοφίας, και προσπάθησαν με επιτυχία να επιλύσουν πολλά από τα αινίγματά της.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ

Καθηγητής

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

efthymiadis@ouc.ac.cy

Γιώργος Πάλλης, *Από τη Λαμία στο Ζητούνι. Ανασυνθέτοντας μια μικρή βυζαντινή πόλη*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2020, 162 σελ., 29 εικόνες, 2 χάρτες, βιβλιογραφία, ευρετήριο. ISBN 978-960-01-2095-0.

Ο ΕΥΓΛΩΤΤΟΣ ΤΙΤΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ που έχει το βιβλίο του Γιώργου Πάλλη υπονοεί το κεντρικό ερώτημα που διατρέχει ολόκληρη τη μελέτη: πώς επιβιώνει κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους μια μικρή ελλαδική πόλη της Ύστερης Αρχαιότητας; Η προσέγγιση του ερωτήματος αυτού συμβάλλει στο μείζον ζήτημα που απασχολεί τα τελευταία χρόνια την έρευνα και αφορά τους όρους υπό τους οποίους μετασχηματίζεται η κοινωνία κατά τη μετάβαση από τη λεγόμενη πρώιμη στη μέση βυζαντινή εποχή.

Ο συγγραφέας, επίκουρος καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, καταπιάνεται με ένα εγχείρημα που αποδεικνύεται δύσκολο λόγω της έλλειψης, όπως συχνά συμβαίνει, αρχαιολογικών δεδομένων. Ειδικώς για τη Λαμία, δεν είναι μόνον η συνεχής κατοίκηση της πόλης που έχει σκεπάσει τις προηγούμενες οικοδομικές φάσεις και επομένως τα κατάλοιπά τους: αποδεικνύεται επιπλέον ότι ο ερευνητής δεν έχει στη διάθεσή του πολλά αρχαιολογικά ευρήματα, επειδή αυτά είναι προς το παρόν μερικώς δημοσιευμένα. Ωστόσο, ο Γ. Πάλλης αξιοποιώντας το λιγοστό διαθέσιμο αρχαιολογικό υλικό και τις αποσπασματικές πληροφορίες των γραπτών πηγών επιτυγχάνει να ανασυστήσει την ιστορία

της μεσαιωνικής Λαμίας/Ζητουνίου ως την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς.

Η Λαμία λόγω της θέσης της πάνω στον κεντρικό οδικό άξονα του ελλαδικού χώρου, που ξεκινούσε από τη Λάρισα, ήταν, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, μια καλά οχυρωμένη πόλη ήδη από τον 5ο π.Χ. αιώνα. Τον 4ο μ.Χ. αιώνα αποτελούσε ένα μικρό περιφερειακό κέντρο της Θεσσαλίας. Η παρουσία επισκόπου Λαμίας κατά τον 5ο αιώνα θεωρείται από τον συγγραφέα ένδειξη της ανάκαμψής της και η έκτασή της κατά την εποχή αυτήν εκτιμάται ότι ήταν μέσα στα όρια των ερειπωμένων πλέον αρχαίων τειχών. Προκειμένου για την ίδια την πόλη, οι σωστικές ανασκαφές έχουν φέρει στο φως κατάλοιπα από ένα αρχαίο κτίσμα που κατά το χρονικό διάστημα από τον 2ο έως τον 4ο αιώνα μετασκευάστηκε σε δημόσια κρήνη, γεγονός συνυφασμένο με τη συνήθη αλλαγή της χρήσης κτισμάτων ή δημόσιων χώρων στις πόλεις της Ύστερης Αρχαιότητας. Κοντά στην κρήνη εντοπίστηκαν ίχνη μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής που πρέπει να αποτελούσε σημείο αναφοράς στον πολεοδομικό ιστό της βυζαντινής πόλης και η οποία πάντως πρέπει να είχε ενσωματωθεί στον προϋπάρχοντα ιστό, αν λάβει κανείς υπόψη ότι από τους τοίχους που βρέθηκαν, διακρίνονται

Γιώργος Πάλλης

Από τη Λαμία στο Ζητούνι

Ανασυνθέτοντας
μια μικρή βυζαντινή πόλη

GUTENBERG

δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις του κτηρίου. Η βασιλική χρονολογείται κατά προσέγγιση στον 5ο ή στις αρχές του 6ου αιώνα με βάση τη χρονολόγηση των τμημάτων του ψηφιδωτού δαπέδου που κοσμούσε τον ναό. Σε κάθε περίπτωση οικοδομική δραστηριότητα στην πόλη κατά τη συγκεκριμένη εποχή προκύπτει και από τα λίγα αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά που έχουν επισημανθεί διάσπαρτα μέσα στη σημερινή πόλη.

Η Λαμία πιθανότατα συρρικνώθηκε ή ερημώθηκε κατά τις σλαβικές επιδρομές. Ο οικισμός επανεμφανίζεται τον 9ο αιώνα ως Ζητούνι, τοπωνύμιο σλαβικής προφανώς προέλευσης. Η ιστορία του Ζητουνίου παρακολουθεί την ιστορία του κεντρικού ελλαδικού χώρου. Λόγω της στρατηγικής θέσης της η πόλη υπέστη τις συνέπειες των βουλγαρικών επιδρομών κατά τον 10ο αιώνα και αργότερα καταλήφθηκε διαδοχικά από τους Φράγκους, τους ηγεμόνες της Ηπείρου, τους Καταλανούς και τέλος τους Οθωμανούς.

Σταθερό τοπογραφικό σημείο για τη μικρή αυτή πόλη καθ' όλη τη διάρκεια της μεσαιωνικής ιστορίας της αποτελούσε το κάστρο της, στο οποίο διακρίνονται διάφορες

οικοδομικές φάσεις, ενώ στο εσωτερικό του υπάρχουν ενδείξεις κατοίκησης κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή. Το βυζαντινό Ζητούνι ήταν οργανωμένο δυτικά και νότια του κάστρου, όπως προκύπτει από αρχαιολογικά ευρήματα (τοίχοι, εφυαλωμένα όστρακα) και κυρίως από την ύπαρξη ναών στα πρανή του λόφου. Οι ναοί αυτοί χρονολογούνται στα μεταβυζαντινά χρόνια, αλλά φαίνεται ότι έχουν διαδεχθεί παλαιότερους. Σε μεταγενέστερες εκκλησίες εντοπίζονται ακόμη μεσοβυζαντινά γλυπτά που μαρτυρούν κατά τον συγγραφέα ότι στην πόλη ανεγείρονταν και διακοσμούσαν ναοί από τον 9ο έως τον 12ο αιώνα.

Το ενδιαφέρον της ανάλυσης που επιχειρεί ο Γ. Πάλλης, έγκειται στο γεγονός ότι συσχετίζει τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων της πόλης με τα αρχαιολογικά δεδομένα της ενδοχώρας της. Καταρχάς πρέπει να σημειωθεί ότι η κύρια πηγή πλούτου ήταν οι κοντινές πεδινές εκτάσεις της κοιλάδας του Σπερχείου. Ήδη από την πρωτοβυζαντινή εποχή φαίνεται ότι μέρος του πληθυσμού κατοικούσε σε περιφερειακά πολιίσματα και αγροτικές επαύλεις, ορισμένες από τις οποίες είχαν πολυτελείς υποδομές. Αναγνωρίζεται επίσης μεγάλο παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο στα περίχωρα της πόλης, που υποδεικνύει τη διασπορά και το μέγεθος των περιφερειακών αυτών εγκαταστάσεων. Αντιστοίχως, ένδειξη για την ύπαρξη περιφερειακών εγκαταστάσεων αγροτικού χαρακτήρα αποτελούν τα δύο μεσοβυζαντινά νεκροταφεία που έχουν ανασκαφεί στην υπαίθρο γύρω από το Ζητούνι.

Έχω τη γνώμη ότι ο συγγραφέας τεκμηριώνει επαρκώς τη διαπίστωση ότι το Ζητούνι ήταν μια μικρή πόλη, έδρα επισκόπου και αξιωματούχων, η οποία σε περιόδους που δεν αντιμετώπιζε τις επιδρομές των διαφόρων στρατευμάτων που κινούνταν προς τη νότια Ελλάδα, λειτουργούσε ως κέντρο διακίνησης των αγροτικών προϊόντων που προέρχονταν από την κοιλάδα του Σπερχείου. Από αυτήν την άποψη είναι εύλογη η υπόθεση ότι ο χαμένος οικισμός της Ραβένικας, όπου ο Βενιαμίν από την Τουδέλα συνάντησε τον 12ο αιώνα περί τους εκατό Εβραίους σημειώνοντας ότι η Ραβένικα βρισκόταν κοντά στο Ζητούνι (όπου και εκεί συνάντησε Εβραίους), βρισκόταν προς τη νότια πλευρά του μυχού του Μαλιακού, κοντά ή επάνω στην ακτογραμμή, και συνεπώς μπορεί να ήταν ένα από τα επίνεια της μεσαιωνικής πόλης.

Η σχέση των επαρχιακών πόλεων με την ενδοχώρα τους, ακριβέστερα η σχέση τους με την υπαίθρο, είναι μια σημαντική παράμετρος για να κατανοήσουμε τη φυσιογνωμία των βυζαντινών πόλεων και την εξέλιξή τους. Η έλλειψη δεδομένων, γραπτών ή αρχαιολογικών, για το Ζητούνι δεν μας επιτρέπει ασφαλώς να προχωρήσουμε σε υποθέσεις

σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση και τη διαμόρφωση μεγάλων γαιοκτησιών στην περιοχή, που θα είχε ως αποτέλεσμα, όπως σε άλλες περιπτώσεις, μερίδα των κατοίκων να μεταβληθεί σε παροίκους. Δεν υπάρχουν εξάλλου πληροφορίες για το εύρος της εμπορικής κίνησης που θα είχε ως κέντρο τη μικρή πόλη.

Η προσάρτηση του Ζητούνιου στο δουκάτο των Αθηνών ή στο κράτος της Ηπείρου δείχνει ότι η πόλη ήταν απαραίτητη για τον στρατιωτικό έλεγχο της περιοχής, που επεδίωκαν οι αντίστοιχες ηγεμονίες, όπως νωρίτερα και για τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Είναι ενδεικτικό ότι ο Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος επισκέφθηκε την πόλη,

όταν, κατευθυνόμενος προς την Αθήνα μετά τη νίκη του επί των Βουλγάρων στο Κλειδί, θέλησε να επιβεβαιώσει με την παρουσία του τη βυζαντινή κυριαρχία. Συμπερασματικά, από τη μελέτη του Γ. Πάλλη εκείνο που γίνεται, νομίζω, σαφές είναι το γεγονός ότι ήταν η θέση της και η μικρογεωγραφία της παραγωγικής της περιφέρειας που επέτρεψαν στη Λαμία να επιβιώσει ως Ζητούνι.

ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ
Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
akiouso@arch.uoa.gr